
Krátké dějiny maďarské sociologie v letech 1948–1989*

VERA SZABARI**

Univerzita Loránda Eötvöse, Budapešť

A Brief History of Hungarian Sociology between 1948 and 1989

Abstract: The article offers a brief account of the history of Hungarian sociology during four decades of communist rule in Hungary. Beginning with the brief existence of the first department of sociology in Hungary (the 'Szalai Institute', 1946–1948) the author describes the field in the 1950s, when for political reasons sociology was marginalised to the point of extinction. The revival of sociology in Hungary during the 1960s is devoted considerable attention from an institutional, a personal and a doctrinal point of view. The author analyses the main branches of study in Hungarian sociology at the time, including critical sociology and the study of social stratification, which overcame the rigidity of official Marxist-Leninist doctrine. She characterises the last two decades of state socialism in Hungary as a period when sociology both suffered from increased political repression (stronger in the early 1970s than later) and at the same time became more and more professional. She argues that a determining feature of the history of Hungarian sociology between 1948 and 1989 was its strong connection to politics. However, sociology and politics had a mutual influence on one another during this period, as sociology also had an impact on the way Communist Party officials approached the structure of Hungarian society. In the process, sociology evolved and was professionalised, enabling its existence as an autonomous discipline today.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2005, Vol. 41, No. 4: 659–673

Je-li vůbec možné mluvit o národních sociologiích (jako například „maďarské sociologii“), pak je třeba hledat jejich základy ve složitém předivu sociálních, ekonomických a politických okolností, které určují vývoj každého národa a v nichž se utváří také „národní“ sociologie. Éra státního socialismu v Maďarsku podobně jako v dalších zemích Střední Evropy, které upadly do sovětské sféry vlivu, trvala více než 40 let. Abychom porozuměli dějinám maďarské sociologie v tomto období, musíme si uvědomit, co bylo příznačné pro maďarskou formu státního socialismu a stejně tak i pro vývoj sociologického bádání v této zemi.

* Tento článek vznikl s laskavou podporou Maďarského fondu pro vědecký výzkum, grant č. TS 44850.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Vera Szabari, Institute of Sociology, Eötvös Loránd University Budapest (ELTE), 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/a, Hungary, e-mail: szvera@yahoo.com.

Obecně lze říci, že státně socialistický systém, který se v Maďarsku etabloval po druhé světové válce, určoval nejen politický režim země, ale také její sociální a hospodářskou strukturu; moc systému pronikala do téměř všech oblastí života – včetně soukromé sféry. Absence dělby moci, úzké propojení strany a státu, centralizovaný byrokratický aparát a dominantní postavení státu ve vlastnických vztazích umožňovaly státu a především straně velmi účinně hájit vlastní zájmy.

Sociální prostředí, v nichž jednotlivci organizují a žijí své každodenní životy, má rovněž dopad na rozvoj akademických disciplín. Vliv sociálního prostředí je obzvláště patrný v rigidně centralizované struktuře státně socialistické společnosti, jež tvořila rámec pro činnost maďarské sociologie. Rozhodnutí a obraty, ke kterým docházelo v politice, tak kupříkladu měly přímý vliv na vývoj sociologie jako disciplíny. Je však třeba také zdůraznit, ač byl tento dopad sebeskromnější, že zrod sociologie v Maďarsku přispěl k proměně sociální struktury maďarské společnosti. Sociologie totiž nestála stranou již hotové společnosti, ale společnost postupně proměňovala tím, že měnila způsoby, jak lidé uvažovali, chápali své místo v sociálním celku a pohlíželi na svět.¹

Ač propletenost politiky a sociologie představuje nejmarkantnější rys vývoje maďarské sociologie po roce 1945, bylo by omylem domnívat se, že tato úzká vzájemná provázanost byla příznačná pouze pro státně socialistické období. Silné propojení mezi politikou a uvažováním o společnosti je typické pro maďarskou sociologii od jejích počátků na přelomu 19. a 20. století. V tomto prvním období byla příčinou úzké vazby sociologie na politiku zejména neexistence silného měšťanstva a chybějící politická veřejná sféra. Tuto situaci a pro ni typickou vysokou míru provázanosti dobře dokládá časopis *Dvacáté století (Huszadik Század)*, vydávaný od roku 1900. Sociologická společnost, která se ustavila kolem tohoto periodika, požadovala ve svých stanovách od členů, aby se kromě výzkumné činnosti věnovali také sociálněpolitické a pedagogické práci.

V období státního socialismu byli sociální vědci rovněž politiky: náplň činnosti obou těchto profesí od sebe nebyla jasně oddělena. Na počátku 20. století lidé s pokrokovými politickými názory zkoumali ve svých studiích sociální problémy své doby, aby vedle obohacení vědeckého poznání přispěli také k sociálnímu rozvoji a vzdělání či „osvětě“ lidu, tj. aby nahradili chybějící politickou veřejnou sféru. Pro ranou Sociologickou společnost bylo typické, že její členové na jedné straně sice dobře znali díla sociologů své doby (např. Herberta Spencera, Lewise H. Morgana a Emile Durkheima), ale na straně druhé se svým způsobem uvažování obraceli k řešení sociálních problémů, nikoli vědeckým paradigmátům; politické cíle a sociální reforma měly v jejich očích větší váhu než otázky týkající se samotné sociologie jako vědy.

¹ Dobrým příkladem může být diskuse o sociální struktuře, která v Maďarsku probíhala v 60. letech. Tato diskuse umožnila proměnu ideologicky určené třídní struktury a vznik nové sociální struktury a přinesla změnu v přístupu nejen u úzké skupiny profesionálních sociologů, ale postupně téměř v celé společnosti. Více k tomuto bodu bude řečeno v části příspěvku pojednávající o maďarské sociologii v 60. letech.

Toto zvláštní koketování sociologie a politiky, politická a sociální angažovanost sociologů a spolu s nimi také uzavřenost maďarského univerzitního vzdělávání se zasloužily o to, že – s výjimkou krátké existence katedry sociologie v letech 1946–1949 – v Maďarsku neexistoval prostor pro sociologii jako autonomní a pevně etablovanou vědeckou disciplínu až do počátku 60. let. Sociologie se nevyučovala na vysokých školách a nemohla být vybudována její institucionálně-vědecká základna.

Szalaiova katedra (1946–1948)

První katedra sociologie v Maďarsku byla založena po skončení Druhé světové války v roce 1946 pod vedením Sándora Szalaa na Univerzitě Pétera Pázmányiho v Budapešti. Před jmenováním Szalaa děkan Filosofické fakulty této univerzity István Hajnal nabídl Karlu Mannheimovi a Ferenci Erdeiovi místa vedoucích kateder sociální teorie a sociografie, které tehdy právě vznikaly, avšak Mannheim v té době již byl profesorem na London School of Economics (od roku 1933) a nabídku odmítl. Ferenc Erdei se po konci války rozhodl pro politickou kariéru.² Erdei byl jedním z prvních, kdo v Maďarsku před druhou světovou válkou vypracoval sociální teorii, v níž analyzoval historické, ekonomické, sociální a geografické problémy, a snažil se nad rámec pouhého popisu maďarské společnosti vytvořit konceptuální model pro studium společností obecně.

Vedením první katedry sociologie v Maďarsku byl tedy nakonec pověřen Sándor Szalai. Tento tak závažný krok na cestě k ustavení sociologie v Maďarsku nebyl výsledkem systematického vnitřního vývoje univerzity nebo podobně systematického budování sociologické disciplíny, ale mnohem spíše jej podmiňovala osobnost Sándora Szalaa. Szalai byl v roce 1944 deportován do pracovního tábora, po svém návratu se zapojil do politiky a stal se vedoucím analytického oddělení maďarské sociálnědemokratické strany. O tom, že pozadí této volby bylo politické, a nikoli odborné, dále svědčí skutečnost, že v době, kdy byl jmenován do funkce vedoucího katedry, Szalai neměl významnější zkušenosti s výukou a nic nepublikoval.³ Avšak díky jeho organizačním schopnostem a pracovnímu nasazení katedra začala žít velmi čilým intelektuálním životem. V její knihovně se objevila světová sociologická literatura, klasická díla oné doby, a katedra také vydala dva vlastní učební texty: *Soci-*

² V roce 1944 se Erdei podílel na obnově Národní rolnické strany (Nemzeti Parasztpárt), zúčastnil se zasedání Prozatímního národního shromáždění v Debrecénu a později se stal ministrem vnitra. V letech 1949 až 1955 byl ministrem zemědělství a spravedlnosti a od prosince 1955 do října 1956 jedním z místopředsedů vlády.

³ Sándor Szalai absolvoval gymnázium v Budapešti a studoval na univerzitách v Lipsku, Frankfurtu nad Mohanem a Curychu. V roce 1934 získal doktorát z filozofie a psychopatologie. V letech 1934 a 1935 se věnoval psychologickému výzkumu v univerzitní nemocnici v Curychu. Na konci roku 1935 se vrátil do Maďarska, kde pracoval jako redaktor listu *Pester Lloyd* a od roku 1939 jako korektor nakladatelství Rózsavölgyi. Od roku 1939 do roku 1944, kdy byl deportován do pracovního tábora Bor, působil jako odborný redaktor v nakladatelství

ální skutečnost – sociologie [Szalai 1946] a *Úvod do sociologie* [Szalai 1948]. Obě popisovaly dějiny sociologie (zejména teorie Augusta Comta a Karla Marxe) a současně podávaly jejich kritiku z marxistických pozic a rovněž se zabývaly tehdy aktuálními sociologickými problémy.

Dlouhá 50. léta – doba mlčení (1949–1961)

V roce 1948 byla založena Maďarská dělnická strana (Magyar Dolgozók Pártja, MDP) a v Maďarsku se definitivně prosadil centralizovaný politický režim sovětského typu. K jeho metodám patřila násilná industrializace, kolektivizace zemědělské půdy, znárodnění podniků a bank, institucionalizace diktátorského systému, útlak prostřednictvím složek státu zodpovědných za vnitřní záležitosti a bezpečnost, všeobecný kult vůdců, zinscenované soudní procesy, politické čistky, věznění a vyrovnání životního standardu obyvatelstva. Ve stejném roce 1948 byly podle sovětského vzoru reorganizovány Maďarská akademie věd a Ústřední statistický úřad, čímž byl osud sociologie zpečetěn. Ježto institucionalizace maďarské sociologie nebyla výsledkem organického vývoje, ale iniciativy vycházející od jedné konkrétní osoby, za nových politických poměrů nebyla schopná přežít.

Jednou z obětí politických čistek se stal i Sándor Szalai, který byl obviněn z vědecké špionáže a v roce 1950 odsouzen k doživotnímu trestu. Jak bylo pro onu dobu typické, k tomu, aby byla zlikvidována vědecká instituce a uvězněn její zakladatel, nebylo zapotřebí žádného veřejného rozhodnutí ani vysvětlení.

Podobně jako v Československu, kde byly po roce 1948 katedry sociologie postupně uzavírány a učitelé vyháněni z univerzit [Musil 1998], sociologie přestala existovat i v Maďarsku 50. let. S uvězněním Sándora Szalaa zanikla jediná institucionální základna oboru a politický vývoj také výraznou měrou přispěl ke zničení nepostradatelného prostředí sociologického myšlení, veřejné sféry. Ačkoli v 50. letech došlo v souladu s vládnoucí ideologií k velmi drastickým proměnám maďarské společnosti, o společnosti se nevedly žádné diskuse a oficiální ideologie také představovala jediný a nezpochybnitelný teoretický základ pro jednosměrnou komunikaci komunistické strany.

Jedinou institucí, která v 50. letech prováděla šetření sociologické povahy, byl maďarský Ústřední statistický úřad (KSH). I když byla statistika v roce 1948 pod vedením tehdejšího ředitele úřadu György Pétera⁴ důkladně reformována podle sovětského vzoru a během reorganizace byli nejlepší sociologové propuštěni, od po-

Dante. Po svém návratu se v lednu 1945 stal vedoucím zahraničního oddělení a poté oddělení pro vztahy s veřejností a politické analýzy v ústředním výboru maďarské sociálnědemokratické strany. Zároveň působil jako prokurátor v soudních přelíčeních před Lidovým tribunálem.

⁴ György Péter působil od roku 1932 v nelegálním komunistickém hnutí, v roce 1935 byl odsouzen na 15 let vězení a szegedskou věznicí opustil až v roce 1944. Mezi jeho spoluvězni byli někteří z pozdějších komunistických funkcionářů, ale o Péterových vztazích k nim toho

čátku 50. let se právě tento úřad stal hlavním „útočištěm“ reformních ekonomů a sociálních vědců. György Péter tehdy již totiž změnil svou původní strategii.⁵ Řídil šetření národního důchodu a později zavedl širší systém národní hospodářské bilance, který zahrnoval nejen sektor materiální výroby, ale také sektor služeb a umožňoval mezinárodní srovnání. Od roku 1953, kdy maďarské politické špičky dostaly po Stalinově smrti příkaz změnit oficiální politickou ideologii, za vlády Imre Nagye bylo možné publikovat analýzy, v nichž byla kritizována práce podniků, přehnaná centralizace hospodářské struktury a přílišná závislost na plánu, čili analýzy zdůrazňující nezbytnost hospodářského systému, který od podniků vyžadoval ekonomickou nezávislost a odpovědnost [Péter 1954].

V důsledku dalších změn v sovětském vedení a ve světové politice v roce 1955 Mátyás Rákosi a jemu věrná část stranického aparátu odvolali Imre Nagye z postu premiéra⁶ a započal návrat ke stalinistickému systému, jež doprovázely odplaty za „úchylky“.

Po pádu Rákosiho režimu a revoluci roku 1956 sovětské vedení dosadilo do vedoucí pozice Jánose Kádára. Kádárovy první kroky směřovaly k ukončení revoluce, odsouzení „kontrarevolučních živlů“ a upevnění moci: tyto cíle se příliš nelišily od praktik raných 50. let. Novou tvrdší politiku pocítily po revoluci také společenské vědy. Ekonomové, jejichž profesní dráha započala v polovině 50. let a kteří se zasazovali o ekonomické reformy, byli zahrnutí do pozadí, a abychom užili jednoho charakteristického dobového vyjádření, i György Péter musel v roce 1958 „provést sebekritiku“. Avšak fakt, že po pouze jedenapůlletém vyjednávání bylo možné s pomocí György Lukáče a Aladára Móda začít vydávat – vedle *Sociální revue* (Társadalmi Szemle) a *Současníka* (Kortárs) – časopis *Skutečnost* (Valóság), ukazuje, jak proměnlivá a revoluční byla atmosféra konce 50. let. Časopis *Skutečnost* se stal v příštích třiceti letech místem mnoha pozoruhodných akademických debat.

Klasický kádárovský režim: zlatý věk kritické sociologie (1961–1973)

Konsolidující účinky kádárovské politiky usilující o usmíření uvnitř maďarské společnosti začaly být patrné počátkem 60. let. Vývoj „maďarského modelu“ socialismu, takzvaného „kádárismu“, který se vyznačoval jistou mírou nezávislosti sociálního a hospodářského subsystému, odhodláním zbavit každodenní život politického ob-

mnoho nevíme. Když byla v roce 1944 ostražka věznic uvolněna, aby bylo možné připravit deportaci vězňů do Německa před příchodem sovětské armády, Péterovi se podařilo uprchnout. V roce 1948 byl jmenován ředitelem Ústředního statistického úřadu (KSH), což bylo jednoznačně stranické pověření.

⁵ Reformněekonomické názory György Pétera se staly známými již v 50. letech. V roce 1952 kritizoval hospodářskou politiku strany a prohlásil, že došlo k poklesu reálných mezd a příjmů.

⁶ Dne 18. dubna 1955 maďarský parlament uvolnil Imre Nagye z funkce a předsedou vlády zvolil Andráse Hegedüse.

sahu a snahou uspokojit touhu obyvatel po spotřebě a modernizaci, se započal se změnami, které se udály v raných 60. letech. V klasických letech Kádárova režimu byla stalinistická diktatura nahrazena méně represivním a ideologickým systémem, kterému se podařilo zvýšit životní úroveň obyvatel, zavést hospodářskou politiku zaměřenou na zvýšení spotřeby a být otevřenější i v zahraniční politice. Tyto změny postupně v obyvatelstvu posilovaly pocit bezpečí a přispěly k tomu, že společnost byla ochotnější a více připravená ke kompromisům.

Stabilizace a konsolidace režimu sehrály významnou úlohu také při reorganizaci sociologie v Maďarsku, třebaže se období nazývané *détente* neobešlo bez vlastních problémů, ježto mnozí z těch, kteří se na obnovení maďarské sociologie měli podílet, byli silně postiženi traumaty 50. let. Ani v nyní odlišné politické situaci se navyklé způsoby myšlení zcela nezměnily. Je dobře známým faktem, že sociologové, kteří chtěli obnovit svůj obor, se museli rozejít s tezemi historického materialismu, obhájit legitimitu sociologie nezávislé na ortodoxní marxistické sociální vědě, vyvinout její metodologii a v neposlední řadě se seznámit s nemarxistickými sociologickými směry (a také dosáhnout jejich uznání). Tyto kroky byly zcela zásadní, protože dle stanoviska dogmatického marxismu nebylo vůbec nutné zakládat nezávislou sociologii, jež by měla existovat bok po boku historického materialismu. Avšak András Hegedüs, Kálmán Kulcsár a Sándor Szalai trvali na tom, že historický materialismus není totéž co sociologie, a že je tedy třeba vytvořit samostatnou marxistickou sociologii [Szántó 1960]. Hegedüs kupříkladu tvrdil, že vědy – včetně historického materialismu – se během svého vývoje diferencují, vznikají v nich nové směry bádání a na marxistickou sociologii je třeba pohlížet právě jako na takový nový směr bádání v rámci obecné disciplíny historického materialismu. Zatímco Hegedüs používal tuto strategii kladoucí důraz na blízkou příbuznost sociologie a historického materialismu, Kálmán Kulcsár a Sándor Szalai poukazovali na odbornou a vědeckou hodnotu sociologie nezávislé na ideologii [Hegedüs 1961; Szalai 1961; Szántó 1960].

Teoretická debata se i nadále točila kolem vztahu mezi historickým materialismem a sociologií a nešlo v ní o nic menšího než o ustavení sociologie jako samostatné disciplíny. Mezitím se však v Ústředním statistickém úřadě již utvořila skupina vědců, kteří měli díky svým odborným znalostem a názorové pružnosti později sehrát významnou roli při organizaci sociologických šetření a přípravě ekonomických reforem roku 1968. V rámci statistického úřadu od počátku 60. let existovalo oddělení hospodářské a demografické statistiky, jehož práce se stala východiskem studií o sociální mobilitě a demografických výzkumů oddělení sociální statistiky, které bylo ustaveno v roce 1962. Úřad také poskytl novou pracovní příležitost sociálním vědcům, kteří byli dříve o svá místa z politických důvodů připraveni. Nastoupil sem i bývalý student Szalaiovy katedry László Cseh-Szombathy, který se věnoval zkoumání sociálních problémů, zejména stárnutí, alkoholismu a sociálních deviací. V roce 1961 byl na statistickém úřadě zaměstnán András Hegedüs, později po svém propuštění z vězení István Bibó a v roce 1962 Rudolf Andorka. Díky tomuto sociologovi, který se zabýval výzkumy v oblasti populace, demografie a posléze i sociální mobility, se později maďarská sociologie mohla zapojit do mezinárodního vědec-

kého života. V roce 1963 byl na tomto pracovišti pod vedením György Pétera zahájen první výzkumný projekt zaměřený na sociální stratifikaci; jeho organizátory byli Zsuzsa Ferge, Éva Láng a István Kemény.

Hlavní institucí „zlatého věku“ maďarské sociologie v 60. letech však nebyl Ústřední statistický úřad, ale Skupina pro sociologický výzkum, která byla zprvu součástí Filozofického ústavu Maďarské akademie věd (MTA) (vybudované, jak již bylo řečeno, koncem 40. let podle sovětského vzoru). Toto oddělení se stalo symbolem sociologie v Maďarsku zčásti díky své institucionální nezávislosti, zčásti proto, že se chopilo úkolu vzdělávání veřejnosti, což bylo poslání, kterému se na počátku 20. století věnovala politicky angažovaná inteligence, a zčásti proto, že v sociologii prosazovalo kritický přístup. Co tehdy vlastně kritická sociologie v Maďarsku znamenala? Dnes se již stalo neustále opakovaným klišé, že v 60. letech se sociologie vyprofilovala jako kritický obor, protože se snažila odhalit rozdíly mezi skutečností a ideologií. Kritičnost však v Maďarsku 60. let měla zvláštní význam a neznamenala kritiku existujícího politického uspořádání (v protikladu k praxi sociálních myslitelů z počátku 20. století a k západní kritické sociologii nechtěla nabízet sociální a politické alternativy), ale kritiku skutečnosti, činnost ukazující, že ve společnosti se mnoho věcí děje jinak, než jak to požaduje ideologie. Představitelé kritického směru se domnívali, že společnost lze s využitím sociologie napravit, modernizovat a dají se také odstranit existující rozpory. Podobný způsob myšlení se v druhé polovině 60. let objevil také v Československu, kde rozhodující role příslušela marxistickým revizionistům, kteří byli také přesvědčeni o tom, že sociologie je schopná modernizovat stagnující společnost [Musil 1998].

Pedagogický a kritický program maďarských sociologů na konci 60. let neměl v Maďarsku žádné kořeny (na rozdíl od situace v Československu a Polsku, kde sociální vědci navázali v meziválečném období úzké kontakty např. s chicagskou školou a realizovali řadu významných empirických šetření) a sociologie také neměla svůj vlastní odborný jazyk a metodologii, což ovšem současně znamenalo, že její výsledky byly přístupné široké veřejnosti. Tyto okolnosti zabránily uzavření oboru; na univerzitách se chybějící sociologové rekrutovali z různých vědních disciplín. Vedle nich situaci určovala také omezenost veřejné sféry za státního socialismu a přítomnost (otevřené nebo skryté) cenzury, čili kontext, v němž „lidé přisuzovali kouzelnou sílu výrokům, které dokázaly zařídit, aby si vybavili skutečný ekvivalent slov“ [Csepeli, Wessely 1992].

Skupina pro sociologický výzkum Maďarské akademie věd zahájila svou činnost v roce 1963 pod vedením Andráse Hegedüse. Její zaměstnanci pocházeli z různých sociálních prostředí. Ty z nich, kteří sehráli významnější roli v dějinách maďarské sociologie, lze rozdělit do dvou skupin: na jedné straně to byli marxisté (nebo marxističtí revizionisté) jako Mária Márkus, Ágnes Heller, Ágnes Losonczi, Antal Gyenes a Miklós Szántó, na druhé straně jednotlivci pocházející z řad inteligence jako László Cseh-Szombathy, Iván Szelényi, Iván Varga nebo Rudolf Andorka.

Životní příběh Andráse Hegedüse je mimořádný. Ve věku 33 let se stal předsedou maďarské vlády. Tento úřad zastával mezi dubnem 1955 a říjnem 1956, kdy uprchl

do Sovětského svazu poté, co podepsal dopis žádající sovětské vedení o vojenskou intervenci proti maďarské revoluci. Po útěku Hegedüs pracoval jako vedoucí vědecký pracovník ve Filozofickém ústavu Akademie věd SSSR a do Maďarska mu bylo umožněno vrátit se až v září 1958 za podmínky, že již nebude vstupovat do politiky. Ve svých pamětech uvádí, že po návratu se chtěl věnovat vědecké práci [Hegedüs 1988]. V roce 1960 se stal zaměstnancem Národohospodářského ústavu Maďarské akademie věd, ale již v roce 1961 – pod vedením Erika Molnára – byl tajemníkem Sociologického výboru Maďarské akademie věd a náměstkem Ústředního statistického úřadu. András Hegedüs měl silnou politickou pozici, díky které se mohl „odvážit“ sehrát důležitou roli během reorganizace maďarské sociologie. K podobnému vývoji došlo i v jiných státně socialistických zemích Střední a Východní Evropy: politická moc v Československu si vybrala Pavla Machonina a v Polsku Włodzimierze J. Wesolowského jako nejvhodnější odborníky pro řízení procesu obnovování sociologie (jejich životy se ostatně po politickém potlačení sociologie ubíraly podobným směrem jako Hegedüsův). Kromě zapojení „spolehlivých kádrů“ mohl režim využívat ještě jeden kontrolní mechanismus: povinné schvalování výzkumného rozpočtu vládou.

I když se Sándor Szalai usilovně snažil, aby při obnově sociologie sehrál klíčovou úlohu, do vedoucí pozice se již nedostal.⁷ O jeho organizačních schopnostech však svědčí skutečnost, že pod jeho vedením se Maďarsko v 60. letech zúčastnilo prvního mezinárodního výzkumu využití času, který se uskutečnil ve 12 zemích – v Československu jej vedl Bedřich Weiner [Szalai 1972].

Prvním rozsáhlým empirickým šetřením uskutečněným Skupinou pro sociologický výzkum Maďarské akademie věd byl takzvaný výzkum oblasti Gyöngyös, který se zaměřil na tři lokality v blízkosti města Gyöngyös. Ukazatelem všeobecného nadšení, s nímž byl celý výzkum realizován – ale také absence skutečně profesionální základny, je skutečnost, že v jeho rámci pracovalo 22 badatelů na 22 různých tématech a zamýšlený cíl jejich snažení byl formulován jen velmi vágně jako „co nejhlubší prozkoumání sociálních vztahů ve třech vesnicích“ [Szántó 1998: 178].

Poměrně brzy, již na počátku 60. let, se v maďarské sociologii objevila tradiční výzkumná témata, např. z oblasti sociologie města, venkova a práce nebo výzkumu životního stylu, a prováděla se šetření, která měla za cíl zmapovat situaci konkrétních sociálních skupin (inteligence, pracujících aj.). Modernímu zpracování výzkumných témat prospíval fakt, že Maďarsko se společně s dalšími státně socialistickými zeměmi pravidelně účastnilo mezinárodních sociologických konferencí organizovaných od počátku 60. let UNESCO.

Na raných (například na šetření oblasti Gyöngyös) i na pozdějších výzkumných projektech je jasně vidět, že dvěma nejdůležitějšími výzkumnými tématy tohoto období byla analýza sociální struktury a sociální mobilita. Sociální struktura

⁷ Přestože byl Sándor Szalai na podzim roku 1956 rehabilitován a po krátkou dobu v letech 1956 a 1957 mohl působit jako univerzitní učitel, vzápětí byl opět propuštěn. V roce 1960 se stal vedoucím vědeckým pracovníkem v univerzitní knihovně a na konci roku 1962 začal vyučovat na Vysoké škole chemické ve Veszprému.

a mobilita byly za státního socialismu důležité pojmy, protože vzestupná mobilita (jak intra-, tak intergenerační) v porovnání s předválečným obdobím podstatně vzrostla. Tento typ mobility byl podporován komunistickou ideologií, současně však daný problém dovozoval kriticky založeným sociologům i dalším vědcům s citlivostí k občanským problémům (a zajímajícím se více o takzvanou občanskou sociologii než o marxistické teorie) formulovat nové chápání „skutečnosti“. Marxistický přístup (který rozlišoval dvě třídy) a později stalinistický přístup (který rozlišoval dvě třídy, ale pouze jednu vrstvu), jež se oba opíraly o teorii výrobních prostředků, byly teoretickými konstrukcemi, a proto bylo ze všeho nejdříve nutné prokázat právě na teoretické rovině, že v determinaci sociálního systému připadala klíčová úloha místu v dělbě práce. Toto stanovisko zastávali András Hegedüs [1964, 1966] a Zsuzsa Ferge [1966] ve své diskusi o struktuře maďarské společnosti. Práce Zsuzsy Ferge, které využívaly výsledků výzkumu sociální stratifikace provedeného Ústředním statistickým úřadem, zahájily zkoumání společnosti podle jejího rozdělení do různých skupin typu práce.⁸ Tento přístup umožňoval skutečnou sociologickou analýzu sociální struktury, neboť namísto určující role výrobních prostředků zkoumal úlohu pozice, již jednotlivci zaujímají v systému dělby práce: velikost příjmu, kvalitu bydlení a úroveň vzdělání. Ferge [1969] ve své knize *Sociální stratifikace v dnešním Maďarsku* vychází od pojmů rovnosti a nerovnosti. Podle jejího názoru nemají lidé usilovat o rovnost a vyrovnání rozdílů (i přesto, že cílem komunistické revoluce bylo dosažení naprosté sociální rovnosti), ale spíše o odstranění rigidních struktur vytvářených různými dimenzemi nerovnosti (např. právními, materiálními nebo kulturními). Jak uvádí, „skutečná sociální rovnost předpokládá složitý systém sociálních rozdílů, v němž většina rozdílů není sociálně determinována.“ [Ferge 1969: 30] Její kniha kromě toho, že zdůvodnila oprávněnost výzkumu nerovností, také ukázala, že zrušení soukromého vlastnictví automaticky nevedlo ke spravedlivější sociální struktuře, ježto ponechalo nedotčené některé další (například kulturní) nerovnosti. S výzkumy sociální stratifikace je úzce spjato také dílo Istvána Keményho. V letech 1969 až 1972 připravil několik šetření sociálních skupin, které podle oficiální ideologie ani neexistovaly, jako byli chudí, Romové nebo podnikoví manažeři.⁹

Dalším základním bodem Marxovy teorie (vedle určujícího významu výrobních prostředků) byl problém odcizení. Odcizením jsou míněny procesy, jimiž materiální, intelektuální a sociální produkty získávají nad člověkem nekontrolovatelnou moc. Bylo skutečností, že v 60. letech v Maďarsku odcizení existovalo. Diskuse se týkala otázky, zda toto odcizení bylo pouhým dědictvím minulosti, jež na konci krátkého přechodného období zmizí, nebo zda je výsledkem různých výrobních procesů, např. výroby zboží, probíhajících i v státně socialistickém hospodářství a zda se mohou objevit nové formy odcizení (například v důsledku plánovaného hospodářství nebo byrokratizace). Výzkum dopadů ekonomických reforem, vlast-

⁸ Zsuzsa Ferge rozlišila na základě teorie dělby práce sedm skupin typu práce: podle vlastnictví, moci, vědění, systematickosti účasti na dělbě práce, zemědělské, fyzické nebo intelektuální povahy práce a předmětu práce.

⁹ V roce 1972 byl István Kemény propuštěn ze zaměstnání a od roku 1977 žil v exilu v Paříži.

nických vztahů a dělby práce, který uskutečnili András Hegedüs a Mária Márkus, ukázal, že odcizení není specifické pouze pro kapitalistické společnosti, ale je to fenomén, který existuje také ve společnostech státně socialistických. Podle Marxe však nelze hovořit o odcizení v „dokonalé“ společnosti, která je zároveň také společností plně humanizovanou. Tato okolnost nutila teoretiky k tomu, aby odcizení vykládali jako pozůstatek občanské ideologie, pokud se chtěli vyhnout střetu s oficiální ideologií. Sociologie tak nemohla zkoumat sociální strukturu bez ideologického pokřivení čistě na vědeckých základech.

Ač se přísně vzato nejedná o součást dějin maďarské sociologie, je zde na místě připomenout, že v roce 1970 byla (po přestávce dlouhé 33 let) obnovena knižní řada *Objevování Maďarska (Magyarország felfedezése)*. Stalo se tak publikací Gábora Mocsára *Hořící zlato* [Mocsár 1970], po níž až do roku 2001 následovalo více než 50 dalších svazků. Tato řada byla zahájena poprvé v roce 1937 pracemi Ference Erdeie, Gézy Féjy a Zoltána Szabóa. Obnovená edice navazovala na ducha starších publikací a snažila se zobrazit současnou maďarskou společnost či „maďarskou skutečnost“ v textech, které se nacházely na pomezí literatury, sociologie a sociografického popisu.

Konec klasického kádárovského režimu: represe a profesionalizace maďarské sociologie (1973–1989)

I přesto, že byl v roce 1969 zaveden nový hospodářský mechanismus (nikoli ve své původně zamýšlené podobě, ale s mnoha kompromisy), účast Maďarska na potlačení československého reformního procesu přesvědčila i ty největší optimisty z řad maďarských reformátorů, že ve sféře sovětského vlivu žádné větší změny očekávat nemohou.

Postupný posun doleva ovlivnil také situaci sociologie. Částečně kvůli své účasti v diskusi o odcizení a částečně kvůli svým reformním názorům byl András Hegedüs v roce 1968 odvolán z postu ředitele Skupiny pro sociologický výzkum (nahradil jej Kálmán Kulcsár a v roce 1983 se ředitelem tehdy již Sociologického ústavu¹⁰ stal László Cseh-Szombathy) a současně byl pod vedením Sándora Lakatose založen Ústav společenských věd Ústředního výboru Maďarské socialistické dělnické strany (MSZMP), jehož posláním bylo vyvažovat monopol Skupiny pro sociologický výzkum. Hlavním úkolem nově založeného ústavu přirozeně byla teoretická obrana stranické ideologie. Zcela překvapivě se však stal místem zajímavých diskuzí a vystoupení i přesto, že jeho ředitelem byl dogmatický komunista.¹¹

¹⁰ Skupina pro sociologický výzkum se transformovala na Sociologický ústav Maďarské akademie věd pod vedením Kálmána Kulcsára v roce 1971.

¹¹ Jako příklad toho, čím tento ústav přispěl k rozvoji sociologie v Maďarsku, lze uvést řadu přednášek, na nichž Zsuzsa Ferge, Kálmán Kulcsár, Iván Széleányi, Ferenc Pataki a Tibor Huszár hovořili o klasických sociologických dílech E. Durkheima, M. Webera, R. K. Mertona, Ch. W. Millse nebo G. Lukáče. Vzhledem k výjimečnému postavení ústavu se tyto práce staly přístupnými alespoň omezenému okruhu maďarské veřejnosti.

V roce 1970 bylo v rámci Ústředního statistického úřadu založeno oddělení pro sociální statistiku, vedené Istvánem Huszárem, jehož posláním bylo sbírat data z nejrůznějších oblastí a tak poskytovat všeobecné informace o sociálních procesech odehrávajících se v maďarské společnosti. Problémy, jimiž se oddělení zabývalo, zahrnovaly sociální mobilitu, sociální vrstvy, podmínky bydlení, životní styl, chudobu, postavení Romů, sociální patologii (např. alkoholismus a sebevraždnost). V roce 1975 byl však István Huszár „přeřazen“ z Ústředního statistického úřadu do Ústavu pro národní plánování a jeho oddělení bylo v roce 1978 zavrženo, když ovšem předtím byly některé z podřízených jednotek převedeny pod jiná oddělení statistického úřadu nebo Ústavu pro výzkum v populačních vědách.

Útok proti sociologii v 70. letech postihl nejen institucionální strukturu oboru, ale také a především jednotlivé sociology. Například ti z nich, kteří odmítli invazi sovětských vojsk do Československa (a kteří na Korčule v roce 1968 podepsali protestní dopis, členové budapeštské školy a žáci György Lukáče s výjimkou Hegedüse), byli „potrestáni“ až o pár let později, v roce 1973 (po Lukáčově smrti). András Hegedüs, János Kis a Mihály Vajda – kteří byli členy strany – byli ze strany vyloučeni, zatímco Ágnes Heller, György Márkus a György Bence přišli o zaměstnání. Dalším příznakem celkového přituhování bylo zatčení Ivána Szelényiho a György Konráda za to, že společně napsali knihu *Intelektuálové na cestě k třídní moci* [Konrád, Szelényi 1989]. Teoretická východiska této práce jsou marxistická i přesto, že obsahuje kritickou analýzu tradičního marxistického konceptu třídy. V roce 1974 byla oběma autorům dána možnost vycestovat ze země.¹² Podle základní teze jejich knihy se ve státně socialistických systémech příslušníci inteligence, kam patří byrokraté, technokraté a humanitní intelektuálové, organizují do třídy a využívají svého vědění k prosazování vlastních třídních zájmů v procesu redistribuce moci a statků. Stojí za zmínku, že stejně jako Zsuzsa Ferge i Konrád a Szelényi na základě analýzy nerovností v maďarské společnosti poukázali na rostoucí význam kulturního kapitálu ve státním socialismu, avšak zatímco Ferge marxistický koncept třídy odmítla a zavedla místo něj pojem typů práce, Konrád a Szelényi vytvořili nový revizionistický koncept třídy intelektuálů.

Přes tyto a podobné obtíže došlo na poli maďarské sociologie v 60. a 70. letech k výraznému posunu: obor ospravedlnil svou existenci, dosáhl uznání vlastní odborné způsobilosti a podařilo se mu legitimizovat teorii sociálního systému rozlišeného na základě dělby práce, což byla nová skutečnost. Profesionalizace maďarské sociologie výzkumnými semináři, které se organizovaly v 80. letech, nebo její integrace do prostředí mezinárodní vědecké spolupráce by nebyly myslitelné bez práce vykonané v 60. letech. Dobře to ilustruje případ Rudolfa Andorky [Andorka 1970], který díky svým průkopnickým textům ze 60. let byl schopen ve svých empirických analýzách aplikovat aktuální a mezinárodně používané vědecké kategorie, jež nejen uměly popsát maďarskou společnost, ale byly srozumitelné i v zahraničí a využitel-

¹² Tato administrativní opatření však nedokázala vymýtit mentalitu, již Szelényi a Konrád do maďarské sociologie uvedli. Zůstávala v ní až do smrti Szelényiho žáka Gábora Vágho, který navazoval na jejich práci zejména v oblasti výzkumu osídlení.

né pro mezinárodní srovnávací analýzy.¹³ Díky jeho metodě bylo tehdy možné zkoumat nerovnosti v maďarské společnosti. Na tyto práce mohl později, na počátku 80. let, navázat výzkum sociální stratifikace prováděný Ústavem sociálních věd Ústředního výboru Maďarské socialistické dělnické strany pod vedením Tamáse Kolosiho. V rámci tohoto výzkumu byl vytvořen model sociální stratifikace (odvozený od modelu navrženého Pavlem Machoninem [1970]), který se nezakládal na vlastnických vztazích nebo dělbě práce, ale interpretoval sociální status na základě multidimenzionálního komplexního systému nerovností.

V důsledku cílevědomého snažení komunistické strany se hlavními zájmy každodenního života lidí staly místo politických a ideologických otázek kvalita života, zlepšení životní úrovně a spotřeba. V Sociologickém ústavu Maďarské akademie věd vznikla v 70. letech výzkumná skupina, která se věnovala proměnám hodnotového systému maďarské společnosti. Nejvýznamnějším členem této skupiny byl Elemér Hankiss, ale za zmínku stojí i jména dalších dvou členů: László Füstöse a Róberta Manchina. Knihy, které Hankiss publikoval v 70. a 80. letech, jako *Hodnota a společnost*, *Sociální pasti* a *Diagnózy* [Hankiss 1977, 1979, 1982, 1986], odkryly existující deformace systému hodnot a rovněž i takové jevy jako korupci, patologické vzorce chování, rozpad společenských vazeb a nedostatek informací, které měly nepostřehnutelný, ale o to hlubší dopad na každodenní životy obyvatel země.

Další významný badatelský tým, který se tehdy utvořil v Sociologickém ústavu Maďarské akademie věd, vedla Zsuzsa Ferge, jež na ústav přišla v roce 1968 a pokračovala zde ve svých dříve započatých výzkumech; zabývala se sociálními nerovnostmi, a to podobně jako Pierre Bourdieu z hlediska systému vzdělávání.

Na rozdíl od Československa, kde sovětská okupace v roce 1968 přivodila úpadek sociologie, v Maďarsku paradoxně silný útlak oboru způsobil proměnu intelektuálních postojů a v 70. letech vedl k profesionalizaci sociologie.

Pro každý vědecký obor je nezbytné mít pevné místo na univerzitě. První univerzitní katedra sociologie v Maďarsku, která existuje dosud, byla zřízena v roce 1971 na Filozofické fakultě Univerzity Loránda Eötvöse v Budapešti (ELTE BTK). Vedoucím katedry se stal Tibor Huszár, který studoval na Leninově institutu v Moskvě a poté přednášel na katedře filozofie Filozofické fakulty. V roce 1969 byl pověřen, aby založil katedru sociologie. Jeho osobní vliv na vývoj katedry a později Ústavu sociologie na ELTE byl značný. Díky jeho konexím v Ústředním výboru komunistické strany se mu dařilo udržovat křehkou rovnováhu mezi omezeními a možnostmi, mezi tím, co bylo zakázáno, a tím, co se povolovalo nebo aspoň tolerovalo. Pracovní náplň katedry nezahrnovala pouze výuku (včetně vydávání skript, pomoc-

¹³ Andorka seznámil maďarské čtenáře s takovými pojmy jako míra vstupní a výstupní mobility, index asociace a disociace nebo dokonalá a reálná mobilita. Vedle těchto konceptů také začal používat matematicko-statistické metody, které byly ve své době absolutně nové a ve svých výzkumech mobility je využívali Blau a Duncan. Z metod, které do Maďarska uvedl, se ještě dnes uplatňují mohorozměrná regresní analýza, analýza kovariančních struktur nebo path analýza. Jak lze vidět, ač Andorka na teoretické rovině přijal stanovisko Zsuzsy Ferge, na rovině praktické se spoléhal spíše na anglickou odbornou terminologii a teorie své doby.

ných materiálů pro výuku a budování studijního programu), ale rovněž výzkum: zprvu v rámci výzkumu maďarské inteligence katedra v roce 1973 realizovala dvě celonárodní šetření sociální situace právníků a lékařů. V práci samotného Tibora Huszára, jak to dokládá i jeho kniha *Dějiny a sociologie* [Huszár 1979], vydaná v roce 1979 a přinášející závěry z jeho výzkumu inteligence, převládala historická sociologie. Z toho důvodu se výuka historické sociologie a dějin sociologie stala jedním z nosných pedagogických zaměření celé katedry. Na počátku své existence katedra přijímala 10–15 studentů ročně a jejich počty se stále zvyšovaly. V roce 1983 byla katedra přeměněna na samostatný Ústav sociologie skládající se z kateder sociologie, sociální historie, sociální psychologie a metodologie. Od roku 1987 ústav nabízí studijní programy také pro obory sociální politika a sociální práce.

V roce 1972 začal vycházet časopis *Sociologie (Szociológia)*, vydávaný Maďarskou akademií věd (od roku 1991 jej vydává Maďarská sociologická společnost pod názvem *Sociologický časopis (Szociológiai Szemle)*, a výuka sociologie byla postupně zahájena také na dalších maďarských univerzitách.

Maďarská sociologická společnost¹⁴ vznikla poměrně pozdě, až v roce 1978. Jejím prvním předsedou se stal Sándor Szalai. Se vznikem sociologické společnosti maďarská sociologie dosáhla plného institucionálního zakotvení nezbytného pro rozvoj oboru. Až do konce 80. let však přirozeně musela počítat s dohledem komunistické strany v personálních otázkách (počty pracovníků, schvalování zaměstnanců atd.), a protože téměř vůbec neexistovaly nezávislé zdroje prostředků na výzkum, výzkumníci byli finančně odkázáni na organizace státu a strany.

V 70. letech se na scéně objevila nová generace sociologů, s níž profesionalizace maďarské sociologie postoupila o další krok vpřed. Tuto generaci ještě nelze považovat za „generaci profesionálů“, avšak její příslušníci již do oboru vstoupili na základě uvážené volby kariéry. Jejich úkolem nebylo vytvořit nový obor, ale zajistit fungování oboru již ustaveného. Profesionalizace v 70. letech znamenala spíše import teoretických a metodologických výsledků ze Západu než rozvoj nezávislé a specificky „maďarské“ sociologie. Jak jsme již viděli, ve výzkumech Zsuzsy Ferge hrály stěžejní úlohu myšlenky Pierra Bourdieu, v dílech Zsolta Pappa kritické teorie Frankfurtské školy a mnozí další sociologové v 70. letech čerpali z děl Durkheimových a Weberových. S cílem zpřístupnit klasická sociologická díla maďarské veřejnosti zahájilo nakladatelství Gondolat vydávání ediční řady nazvané Sociologická knihovna, v níž v 70. a 80. letech vyšly překlady takových autorů jako Herbert Marcuse, Max Weber, Georg Simmel, Ferdinand Tönnies, Robert K. Merton nebo George H. Mead.

V 80. letech stále vyšší odbornost sociologické literatury – používání specifické terminologie a systémů měření – způsobila, že se sociologická produkce stala obtížně srozumitelnou a téměř nedostupnou širší veřejnosti. Sociologie, která až do té doby poskytovala veřejnosti jazyk pro diskuse o společnosti a umožňovala výměnu

¹⁴ Kvůli policejnímu nařízení, které stanovilo, že občané musí žádat o zvláštní povolení schůzí, jichž se účastní 100 a více osob, byl počet členů omezen na 99.

sociálních zkušeností [Kuczi 1991], se nyní stále víc uzavírala do sebe tou měrou, jak se v ní prosazoval její vlastní speciální odborný slovník. Vedle toho také získávaly na důležitosti obtížné metodické (statistické a matematické) procedury, jejichž výsledky byly srozumitelné pouze velmi úzké skupině profesionálů. I když se maďarská sociologie věnovala empirickému výzkumu od samého počátku své existence, sociologové v 80. letech v souladu s mezinárodními trendy prováděli výzkumná šetření stále systematictější a ve stále menších oblastech se zaměřením na specifické problémy na místo obecných sociálních otázek. Tak se stalo, že oblasti bádání, které se ještě v 60. letech nedaly od sebe v rámci výzkumných projektů oddělit, se o dvě dekády později staly samostatnými subdisciplínami sociologie s vlastní metodologií, technickou literaturou a výzkumnými týmy.

Důsledkem změn, které v maďarské sociologii proběhly v 70. letech, rostoucí profesionalizace oboru a souvisejícího vývoje v politické oblasti bylo, že sociologie do značné míry přišla o svou roli ve veřejném prostoru. Klasická sociologická témata jako sociální nerovnosti a analýza sociální struktury nedokázala poskytnout tak zajímavé odpovědi na problémy 80. let jako ekonomie a politická věda, kterým se dařilo lépe analyzovat sociální problémy ze své vlastní perspektivy.

Jak jsem se pokusila ukázat, dějiny maďarské sociologie v období mezi lety 1948 až 1989 nelze chápat jako vnitřně jednotný pohyb řídicí se zákonitostmi oboru, třebaže nám chronologický nárys jejího vývoje předvedl obraz postupně se institucionalizující a profesionalizující disciplíny. Je třeba si uvědomit, že dnešní maďarská sociologie není organickým pokračováním badatelské a organizační činnosti sociologů, kteří během uplynulých 40 let sociologii v Maďarsku konstituovali jako samostatnou vědu. Avšak skutečnost, že v současnosti v Maďarsku existuje vědní obor nazývaný sociologie, který je schopen poskytovat informace o sociální struktuře a procesech odehrávajících se ve společnosti a který se aktivně účastní mezinárodních výzkumných projektů, je bezpochyby jedním z výsledků předchozích 40 let vývoje a zásluhou vynikající práce jejich „zakladatelů“.

Z angličtiny přeložil Marek Skovajsa.

VERA SZABARI je vědeckou pracovnicí Ústavu sociologie Univerzity Loránda Eötvöse v Budapešti, kde v současnosti pracuje na disertační práci analyzující dějiny maďarské sociologie po roce 1945. K jejím dalším výzkumným zájmům patří sociologické studium vědeckého poznání. Je autorkou řady článků o dějinách maďarské sociologie.

Literatura

- Andorka, Rudolf 1970. *A társadalmi átrétegződés és demografiai hatásai II. Magyarországon* (Changes in Stratification and their Demographic Consequences in Hungary). Budapest: KSH Népeségtudományi kutatóintézet.
- Csepeli, György, Anna Wessely 1992. „A közép-európai szociológia kognitív esélye” (The Cognitive Chances of Sociology in East-Central Europe). *Replika* 3 (1–2): 1–7.
- Ferge, Zsuzsa 1966. „Társadalmi rétegződés Magyarországon” (Social Stratification in Hungary). *Valóság* 9 (10): 23–36.
- Ferge, Zsuzsa 1969. *Társadalmunk rétegződése* (Social Stratification in Present-day Hungary). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Hankiss, Elemér 1977. *Érték és társadalom* (Value and Society). Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Hankiss, Elemér 1979. *Társadalmi csapdák* (Social Traps). Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Hankiss, Elemér 1982. *Diagnózisok I.* (Diagnoses I.) Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Hankiss, Elemér 1986. *Diagnózisok II.* (Diagnoses II.) Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Hegedüs, András 1961. *A modern polgári szociológia és a társadalmi valóság* (Modern Sociology and the Social Reality). Budapest: Közgazdaságtani és Jogi Könyvkiadó.
- Hegedüs, András 1964. „A szocialista társadalom strukturális modellje és a társadalmi rétegződés” (The structure of socialist society and the Social Stratification). *Valóság* 7 (5): 1–15.
- Hegedüs, András 1966. „Társadalmi struktúra és munkamegosztás” (Social structure and the division of labour). *Valóság* 9 (8): 20–31.
- Hegedüs, András 1988. *A történelem és a hatalom igézetében. Életrajzi elemzések* (Spellbound by history and power). Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Huszár, Tibor 1979. *Történelem és Szociológia* (History and Sociology). Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Konrád, György, Iván Szelényi 1979. *Intellectuals on the Road to Class Power*. New York: Harcourt, Brace and Jovanovich.
- Kuczai, Tibor 1991. „Magánnyelv – szociológia – közbeszéd” (Private Language, Sociology, and Public Language). *Replika* 2 (2–3): 68–80.
- Machonin, Pavel 1970. „Social Stratification in Contemporary Czechoslovakia”. *American Journal of Sociology* 75: 724–741.
- Mocsár, Gábor 1970. *Égő arany* (Burning Gold). Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Musil, Jiří 1998. „A cseh szociológia száz éve 1882–1989” (Hundred Years of Czech Sociology 1882–1989). *Szociológiai Szemle* 3: 167–183.
- Péter, György 1954. „A gazdaság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában” (The Role and Significance of the Economy in Planned Economy). *Közgazdasági Szemle* 3: 300–324.
- Szalai, Sándor 1946. *Társadalmi valóság – társadalomtudomány* (Social Reality – Sociology). Budapest: Egyetemi Nyomda.
- Szalai, Sándor 1948. *Bevezetés a társadalomtudományba* (Introduction to Sociology). Budapest: Egyetemi Nyomda.
- Szalai, Sándor 1961. „A szociológia helyzete Magyarországon” (The status of the sociology in Hungary). *Élet és Irodalom* 5 (15): 8–9, 5 (17): 9–10.
- Szalai, Sándor (ed.) 1972. *The Use of Time: Daily Activities of Urban and Suburban Populations in Twelve Countries*. Paris: The Hague.
- Szántó, Miklós 1960. „Beszámoló a szociológiai értekezletről” (Report on the Meeting about Sociology). *Valóság* 3 (4): 79–81.
- Szántó, Miklós 1998. *A magyar szociológia újjászervezése a hatvanas években* (Re-structuring Sociology in Hungary in the 1960's). Budapest: Akadémiai Kiadó.